

Слађана В. ЈАЋИМОВИЋ*
Универзитет у Београду
Учитељски факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 17. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

АУТОИРОНИЧНА САМОСВЕСТ О КУЛТУРНОМ И НАЦИОНАЛНОМ ИДЕНТИТЕТУ – ЈЕДАН АСПЕКТ ЕСЕЈИЗАЦИЈЕ ПУТОПИСА МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Специфично својство жанровске слободе или отворености заједничко је и есеју и путопису. Милош Црњански је, можда више него иједан његов савременик, успевао да отворене линије гранања путописне наратије искористи у смеру есејизације путописа, односно, користећи слободу и подстицај жанра, Црњански је у оквиру путописних књига или чак краћих путописних текстова обликовао дубља есејистичка промишљања тема које су се при путовању радозналом и ерудитном путнику наметале. У раду се тумаче поступци есејизације путописа који одређују *Писма из Париза*, *Љубав у Тоскани*, *Књигу о Немачкој*, али и читаве серије путописних репортажа (са Крфа, из простора бивше Југославије...).

Црњански је као путописац, без обзира која је путна дестинација у питању, увек окренут и завичају или отаџбини, чији је национални и културни комплекс, некада у већој, а некада у мањој мери, подвргнут есејистичком промишљању и преиспитивању. Некохерентност политичких и друштвених идеја Милоша Црњанског, која му је често приписивана, само је привидна, те је у раду указано на доследност аутоироничне самосвести у великом корпусу путописних текстова Милоша Црњанског.

Кључне речи: еластичност жанра, национални и културни комплекс, дијалогичност, критика националног менталитета.

Ретки су писци који су се, као што је случај са Милошем Црњанским, једнако успешно остварили у различитим жанровима – лирици, роману, приповеци, драми, путопису, мемоарима, есејима – а, истовремено, остали јединствени у препознатљивости уметничког и стилског рукописа. У периоду међуратне књижевности, када је српски путопис досегао свој зенит, Црњански је био један од његових најизразитијих и највећих представника. Настављајући дугу линију српског путописа, овај велики писац је у оквиру путописне форме остварио дела сложене и хибридне структуре који су остајући путописи увек били и нешто више, нешто изван основног жанро-

* sladjana.jacimovic@uf.bg.ac.rs

вског обрасца. Еластичност граница путописног жанра допуштала је писцу, отвореном за литерарне експерименте, да у оквиру путописног приповедања о сусрету са страним светом оствари развијена есејистичка промишљања разнородних питања и проблема. А управо је својеврсна, назовимо је еластичност жанровског модела оно што је заједничко и путопису и есеју. Есеј је свакако, без потребе да улазимо у покушаје његовог прецизнијег теоријског одређења, жанр отворен за разнородне и широке тематске могућности, за готово несагледиве начине индивидуалног промишљања ствари и проблема из различитих области људског знања и искуства. Са друге стране, путопис као жанр који се најчешће остварује на склиској граници између документарног и фикционалног, за своју основу има измештање из познатог, завичајног простора и сусрет са *другим*, страним и другачијим. Управо такав искорак из блиског миљеа пружао је путописцу сваковрсне могућности да у опис путовања унесе не само опис виђеног и новоупознатог него и да отвори простор за сасвим разнородна есејистичка размишљања о свему са чиме се на странствовању суочава. Отуда врсни путописци неретко у оквиру путописног модела обликују дуже есејистичке сегменте, својеврсне путописне есеје, а у којима се поводом доживљеног на путовању обликује субјективно промишљање проблема и питања сасвим различите природе – друштвене, историјске, културолошке, уметничке, филозофске, политичке, антрополошке, етнографске...

Може се рећи да је, уза све подразумеване разлике, специфично својство жанровске слободе или отворености заједничко и есеју и путопису. Милош Црњански је, можда више него иједан његов савременик, успевао да овакве отворене линије гранања путописне наратије искористи у смеру есејизације путописа, односно у отпору да путопис буде само једно путно сведочанство о сусрету са страним простором и културом. Користећи слободу и подстицај жанра, Црњански је у оквиру путописних књига или чак краћих путописних текстова обликовао дубља есејистичка промишљања тема које су се при путовању радозналом и ерудитном путнику наметале. У његовој путописној прози, неретко и као сасвим оделите целине (некада и штампане као есеји ван путописних књига, као рецимо „Тајна Албрехта Дирера”) могу се уочити есејистички текстови о уметности и уметницима, о историјским личностима или преломним периодима прошлости човечанства, бритка промишљања разноврсних друштвених, културолошких или политичких проблема. Есејизација путописа једно је од основних својстава која одликују и *Писма из Париза* (1921), и *Љубав у Тоскани* (1930), и *Књигу о Немачкој* (1931), али и читаве серије путописних репортажа које је двадесетих и тридесетих година прошлога века објављивао пре свега у *Времену* и *Политици*. Управо због те своје особине, овај део његових путописа превазилази оквири журналистичких подстицаја – у њима се промишља не само географски локалитет који је тежиште текстова него и култура и читаво једно време са свим његовим друштвеним и историјским координатама. Истовремено, дијалогичност као једно од битних особина есејистичког мишљења и писања, одређујуће је својство не само есеја него и путописа Милоша Црњанског. Вођење својевр-

сне прикривене или експлицитне полемике са неистомишљеницима, са подразумеваним другачијим схватањима исте проблематике, али и са самим собом, сопственим идеалима и заблудама, било о којој врсти тематског усмерања да стреми пишчева мисао, са гласовима из прошлости или блиске савремености, једно је од кључних особина стила овога писца. Управо ова дијалогичност је оно што чини јединственим у српској књижевности *Роман о Лондону* и „чудну књигу“ *Код Хиперборејаца*, као и путописну прозу Милоша Црњанског.

Путопис, од свог настанка, поред свих одређујућих жанровских поставки, подразумева и одређено формирање свести о људској различитости – путопишчевим измештањем из завичаја хотимично се супротставља туђи свет своме и при томе се неретко извођење паралела успоставља на подлози подразумеваног, свог, познатог. Црњански је као путописац, без обзира која је путна дестинација у питању, увек окренут и завичају или отаџбини, чији је национални и културни комплекс, некада у већој а некада у мањој мери, подвргнут есејистичком промишљању и преиспитивању. Боравећи дуго изван отаџбинског простора (као дописник новина, аташе при нашим амбасадама или принудни изгнаник) овај писац је имао широке могућности да у контексту страних култура можда боље и јасније сагледа своју сопствену.

У путописима Црњанског завичајни и национални комплекс је сложенији него у, рецимо, његовим романима, јер се под овим појмовима, у различитим текстовима, подразумевају различите ствари – односно, они се, у зависности од ауторове интенције, сагледавају у ужем или ширем смислу. У *Љубави у Тоскани*, рецимо, италијанска култура и њена раскошна ренесанса суочена је са погледом онога ко, како се сам одређује, припада словенским издвојеним народима, „Гогољевим бедницима” са трагичном историјом као „бившим временом у наручју”. Истих међуратних деценија у низу путописних репортажа из Хрватске, Босне, Словеније и Србије није ретка синтагма „наши народи”, а познато је да је након Првог рата Црњански био један од многобројних српских интелектуалаца који је веровао у идеју југословенства, у јединство три народа који ће уједињени своје интересе најбоље остварити у оквирима заједничке државе, што ће се показати као још једна велика историјска заблуда.¹ Имајући у виду културне, националне и верске разлике, он ће у једном броју путописних текстова доследно покушавати да одбрани веру у опстанак новостворене државе (слично је и у песми „Југославији”), градећи према њој готово митски однос јер је остварена пре свега на темељима српских жртава из тек завршеног рата. Идеализована слика Југославије неретко је сагледана у својеврсном суматраизму у којем се спајају, прожи-

¹ „Југословенска мисао била је у ствари продрла тек у редове интелигенције, па и то више оне млађе, него оне старије. У дубљим народним слојевима њен утицај још се слабо осећао. Осим тога, разлике у вери, општој култури, у историјским предањима биле су сметња, ако не за стварање заједничке, а оно за стварање онакве централизоване државе каквој су тежили поборници српско-хрватског јединства. У пракси, југословенство као национална идеја показало се слабије и од српског и од хрватског национализма, тако да је изгледало да се Југославија неће моћи организовати на основи српско-хрватског јединства него на компромису та два национализма” (Јовановић 2005: 23).

мају и подупиру народи и песничко-путописна визија: „Сићи ће да се купа у Јадрану, бачванска равница и постаће фламанска, спустиће се да се купају моравске долине, са својим врелим и страсним селима, сићи ће да се купа стока, што пасе у загорским брдима и словеначке шуме” (Црњански 1995а: 191). Оваква оптимистична и самим тим наивна слика стапања географско-културних комплекса нове Југославије својствена је пишчевом темпераменту да неретко у свом одушевљењу, као и у скепси и меланхолији, често додирује крајности, али када се сагледа овај тематски круг великог путописног опуса Црњанског, и поред присутног југословенског заноса, све време је јасно присуство снажне свести о припадности српском народу као основно утемељење његовог националног бића. Отуда путописац, рецимо у путопису „Корчула” не заборавља да помене како су некада дивне иконе премазане у православној цркви (Црњански 1995а: 202), док се у „Водопадима Крке” евоцира давно време Стојана Јанковића и збегова под Турцима.

Манастир Крке, уточиште збегова у турско доба, стар је као рашки манастир. Борци против Турака, устаници, знали су добро за њега. Сад је толико тих, да ни ветар не душе око њега [...] Мрак, мали прозорчићи, сребрне иконе, дрвени кровови, чини се да смо негде у старој Србији [...] Разуме се да је предање о свему томе неизвесно, али је цео овај крај пун косовских веза (Црњански 1995а: 182–183).

Може се закључити да поред снажне вере у оправданост новог државног заједништва, сваки пут кад осети да су вредности његове нације угрожене, путописац своју ширу, надпозицију југословенства, замењује ужом, строго националном, оглашавајући се као бранилац српског национа, те се у овим текстовима може читати полуприкривена полемика са неистомисљеницима, али и са сопственом вером у југословенску идеју која се непрестано подвргава провери и преиспитивању.

Сагледавајући овај аспект путописа Црњанског, посебно су интригантни његови текстови посвећени Загребу, уз кореспонденцију са Београдом: серија коју чине четири текста објављивана је у *Времену* 1925. године под заједничким надсловом *Загреб у прошлости и садашњости*, а посебно је занимљив својеврсни путописни есеј „Наш Загреб” из 1934. године, обликован као одговор на актуелну друштвенополитичку ситуацију. У последњем тексту, написаном недуго после убиства краља Александра у Марсељу, путописац, упућујући изузетно јаке речи и страстан револт против усташких атентатора, истовремено брани Хрвате од опште националне кривице и, још једном, пружа шансу романтичарској визији пансловенског братства. Хрватски сепаратизам приписује се аустроугарском наслеђу, још увек делујућим пештанским и бечким „заврзламама”, а не, како каже, истинским хрватским родољубима:

А оно што чини срж те банде, оно што чини мозак њен и срце, то је аустријанштина, стара аустријанштина, душа црно-жута [...] Мржња њихова на Србију, као и на родољубиву Хрватску, била је не само фанатична, плаћеничка, него и ниска, одувек подмукла мржња регената. За њих је у логору атентатора наставак рата у туђој служби и за туђински залагај који лижу покорно као псета [...]

Из њиховог круга били су не само најгори крволоци за време окупације, него одатле потиче и фама наше „некултурности“, заосталости, и свих других епитета којима су они у туђој служби лако решавали проблем нашег јединства (Црњански 1995б: 258).

Пишчев став да „не треба грепсти док је младо“ (Црњански 1995б: 131) јесте још једно пружање шансе, пре свега самом себи, вери у опстанак младе државе. Ипак, приврженост југословенској идеји није ометала Црњанског да, посебно у путописима, буде њен доследан критичар, неко ко бунтовнички указује на њене слабости, на погрешну унутрашњу и спољну политику чији је сведок био и сâм и у којој је, без изразитијег личног утицаја, посредно учествовао. Његова критика била је посебно снажна када су вредности сопственог народа доведене у питање, те се на тај начин непрестано релативизује почетна пишчева оријентација. Исте 1934. године, када је и Црњанском шекспировски јасно да „нешто је труло у држави Данској“ излазиће и полемика са Крлежом, а све поводом текста „Оклеветани рат“ (текст је објављен у *Времени*, в. Црњански 1999: 393–394), а не треба сметнути с ума да је повод за његов настанак била годишњица ступања у српску војску регрута из Старе Србије. Респект и дивљење према ратној прошлости, дубоко саучешће према жртвама, као и страсна критика државне и војне политике само је споља гледано у несугласју са мисаоним и емоционалним регистром *Лирике Итаке*. Односно, некохерентност политичких и друштвених идеја Милоша Црњанског, која му је често приписивана (в. Аврамовић 1994: 55–56), умногоме је само привидна:

Постоје ставови који се оповргавају, мењају, допуњују, проширују, али *човек* који је у срцу различитих ставова остаје *исти*. То је био Црњански. Он је био човек прилично великих јавних недоследности, условљених његовим друштвеним и књижевним очекивањима, условљених његовим темпераментом неуобичајене силине, његовим страховима великих распона, али је његова *унутрашња личност* – да употребимо појам који су нам завештали гностици – била испуњена скривеном егзистенцијалном доследношћу (Ломпар 2016: 53).

Поратна безбрижност и испразни пацифизам интелектуалаца коришћен у политичке сврхе, непоштовање светиње страдалих и шупља реторика „салонских комуниста“ главни је разлог мењања тежишта у ставовима Црњанског и привидне апологије рата. Полазећи од Одисеја у *Лирици Итаке*, Црњански се петнаест година касније, одговарајући Крлежи, окреће Хекторовој смрти. Наводећи у жанровски различитим текстовима Хомерове епове као омиљену литературу, он их своди на два одређујућа мотива: страдање војника и повратак ратника у завичај – оба су код Црњанског подједнако тужна и света, и незаобилазна у разумевању његовог схватања ове тематике и односа према традицији.

Ову тематску линију Црњански започиње десет година раније у серији путописних репортажа са Крфа и острва Видо, које од јула до септембра 1925. године објављује у *Времени*.² Посета грчким острвима има својеврсну функцију ходочашћа („Хаџилук на Крф“), а у њима се есејистички обликује и

² Осам текстова били су основа при састављању текста „Крф, плава гробница“, који су касније објављени у *Путописима* из 1930. године, а у преостала три такође из поратне перспективе

промишља аутоиронична самосвест о сопственом националном менталитету (в. Јаћимовић 2009: 224-230). Уграђујући у ове изузетне путописе приватна писма смртно болесног Милутина Бојића, као и језиве записе санитетског мајора Станојевића, Црњански ствара изузетно функционалну документарну подлогу за изношење горког путописног искуства. У специфичној просветитељско-авангардној намери, путопишчева пажња усмерена је на описе запуштених српских гробаља као узнемиравајуће слике државне небриге и јавашлука: „Видео сам гробља у унутрашњости Крфа што изгледају као обор. На Виду сам видео крстаче окренуте тумбе. Драгомир Прокић пише, али је написано наопако” (Црњански 1995б: 158). Као контраст, описује се брига Француза и Италијана да кости својих војника пренесу у отаџбину или да им бар далека гробља уреде и обележе. Иронија Црњанског није окренута ка смислу и исходима ратовања, већ ка државној неодговорности која не само што је израз основног непоштовања историјских светиња већ представља и националну срамоту. Отуда се прокламоване вредности претварају у празне и изанђале фразе: „Ја сам својим очима видео у њему [*гробљу* – С. Ј.] краве и волове, и то стоку неваспитану као и друга. За домовину умрети је красно, зар не? Нема кредита” (Црњански 1995б: 157). Написи на поломљеним и ишчупаним крстовима проповедане вредности *Правде* и *Слободе* изокрећу на наличје, и у дословном и у недословном смислу, наиме оне се у таквом контексту обрћу у сопствену пародију. Онима који су на најтежи начин одужили свој дуг према домовини, отаџбина се одужила празним реториком и заборавом. Због тога Црњански текст „Гробља Србије на Крфу”, говорећи о државној политици која сама детронизује оно што истиче као основну вредност, односно вредностима манипулише у складу са сопственим потребама, завршава осуђујућим псеудопитањем: „Засад је на уређење тих гробаља потрошено 2000 драхми. Мање него што на Крфу стаје један магарац. Од 1920. до данас. Захвална отаџбина, шта је то?” (Црњански 1995б: 161). Сличну критику затичемо и у путописима савременика Црњанског, Станислава Кракова у путопису *Кроз Јужну Србију* (1926), као и у два Винаверова текста „Путем одступања српске војске” и „Скадар” (1927). Црњански, дакле, путује у сасвим просветитељској тежњи да пошаље поруку читаоцима у отаџбини („Ја бих предложио да се фотографије наших гробаља са Крфа, које сам понео са собом, поставе на видно место, нпр. у Скупштини, или по школама. У васпитне сврхе”, Црњански 1995б: 158), да одајући почаст српском страдању, упозори на мањкавости националног менталитета и државе, склоних патетичној реторици и кратком памћењу.

Оваква назовимо је авангардно-просветитељска путописна оријентација успоставља се, уз усмерења на сличну проблематику аутоироничне самосвести, већ у првој путописној књизи *Писмима из Париза* где је, уз укључивање експресионистичких литерарних поступака у путописни модел, Црњански наглашено хтео да укаже на проблеме наших дипломатских

сагледавају се исходи великог српског страдања: „Хацилук на Крф, до плаве гробнице”, „Видо, острво смрти” и „Гробља Србије на Крфу”.

представништва и штампе. Треба истаћи да Црњански у свом авангардном духу не глорификује западноевропске културе (у овом случају француску) као што су то неизоставно чинили његови путописни претходници (Доситеј, Дучић): „Нек нестане она животињска 'словенска' жеђ за обожавањем [...] Нашто то вечито падање из љубави у љубав”, каже се у четвртом писму из Париза (Црњански 1995а: 21). У страном свету путописац сагледава не само начине на који функционишу туђи културни модели већ се упознаје и са типском сликом свога која функционише у свести странаца. Искривљена и поједностављена слика народа којем припада путописац део је стереотипизације балканских народа која је почела да се ствара почетком двадесетог века.³ Ипак, путописна критика мање је усмерена на редукционистички приступ напреднијих култура, а више на сопствену културу, то јест на оне који је представљају у страном свету: „Они нас не знају – томе смо ми криви” (Црњански 1995а: 92). Непосредно после завршеног рата, читамо у *Писмима из Париза*, у Француској штампи меша се несрећа балканских народа и све подводи под исто; гледајући комад Бернарда Шоа *Heros et soldat* Црњански не може да прихвати слику сопственог народа као кукавичког и примитивног, а бугарског као херојског. На исти начин, при посети париској изложби *Јесењег салона*, не заборавља да помене како се скулптор Дешковић проглашава за Руса (иако самог Дешковића сматра лошим подражаваоцем Мештровића) и у француској штампи тумачи његова интерпретација „чехословачког јунака Марка Краљевића” (Црњански 1995а: 30). Ратнички народ, познат по својим херојствима у претходном рату, није знао (нити су се његови представници у свету много трудили) како да у поратној Европи пласира своје вредности и снађе се у смутним и лукавим дипломатским играма напреднијих земаља. Одбацујући да прихвати романтичарски концепт о братству међу народима, Црњански критикује тадашњу југословенску дипломатију као наивну и лењу, а такав став посебно јача у *Ембахадама*, а у романима доживљава своје пуно остварење. Имајући пред собом амбасадоре других држава, Црњански указује на чињеницу да нашој недостаје нужна доза лукавости и труда да се страна култура упозна са вредностима сопствене, а у путопису „Наше посланство и мисије” са горчином скреће пажњу да је европејство прихваћено само у спољној форми, површно имитаторски, а озбиљност и виспреност у спољној политици остала је на балканском нивоу. Крој одела није могао да промени национални менталитет, нити да наше дипломате уздигне до нивоа француских или немачких:

Наша посланства, на страни, постала су, задњих деценија, пикантерије новинских извештаја и путничких прича. Разуме се, многе им се неправде наносе. Са малим платама, са особљем изабраним на основу родбинских препорука, без средстава, она су се, особито

³ „Почетком XX века Европа је свом репертоару *Schimpfwörter*, погрдних речи, додала један нови појам који се, иако недавно скован, показао трајнијим од оних са стогодишњом традицијом. 'Балканизација' је означавала не само уситњавање великих и снажних политичких јединица, већ је постала синоним за повратак племенском, заосталом, примитивном и варварском [...] Чињеницу да је Балкан описиван као друго у односу на Европу није потребно доказивати. У вези са Балканом наглашавано је да његови становници не маре за стандарде понашања које је као нормативе смислио и прописао цивилизовани свет” (Тодорова 1999: 15).

друштвено, губила у туђини. Тек понеко, као париско, у доба Веснићево, успевало је, зар не, да га престоница у којој је, сазна. О правим, дубљим, политичким успесима није могло бити речи, али из других, дубљих, карактеристично наших, узрока (Црњански 1995б: 35).

Упућујући читаоцима у отаџбини своја необична писма из француске престонице, овај авангардни писац тежи да упути своје сународнике и на то колико западноевропске културе држе до себе самих и сопствених вредности, те „ако се шегаче, са собом то не чине никад”, а посебно штите свој интегритет од странаца. Путописац тако наводи случај Тагоре чија предавања нису била прихваћена у париској јавности, која је била увређена његовим сувише искреним приступом без подразумеваног ласкања домаћинима. У путописном тексту „Свитање Београда”, у контексту свог богатог путничког искуства, Црњански уочава нашу непотребну и штетну националну навику да се и онда када то није у корист сопственог самоосвешћења подсмехнемо сами себи: „Нигде на свету не говори се о нама тако ружно као код нас. Што је горе, нигде на свету не дозвољава се тако олако другоме да то чини као код нас” (Црњански 1995б: 176).

Овакав однос према сопственој нацији донекле је у нескладу са националним самопрецењивањем, а узети заједно ови облици националног менталитета указују на претераност и неумереност у сагледавању себе и на одсуство рационалног приступа сопственом ентитету који би омогућио напредак на културној и цивилизацијској лествици. Актуелност овог аспекта путописа Милоша Црњанског у нашем времену додатно сведочи о мајстору путописцу, али и о нама самима.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 1994: З. Аврамовић, *Политика и књижевност у делу Милоша Црњанског*, Београд: Време књиге.
- Јаћимовић 2009: С. Јаћимовић, *Путописна проза Милоша Црњанског*, Београд: Учитељски факултет.
- Јовановић 2005: С. Јовановић, *Културни образац: један прилог за проучавање српског националног карактера*, Београд: Стубови културе.
- Ломпар 2016: М. Ломпар, *Похвала несавремености*, Београд: Лагуна.
- Тодорова 1999: М. Тодорова, *Имагинарни Балкан*, Београд: Чигоја.
- Црњански 1995а: М. Црњански, *Путописи I*, Београд, Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, Српска књижевна задруга, L'Age d'Homme.
- Црњански 1995б: М. Црњански, *Путописи II*, Београд, Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, Српска књижевна задруга, L'Age d'Homme.
- Црњански 1999: М. Црњански, *Есеји и чланци II*, Београд, Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског, БИГЗ, Српска књижевна задруга, L'Age d'Homme.

Sladana V. Jaćimović

AUTOIRONIC SELF-CONSCIOUSNESS OF CULTURAL AND NATIONAL IDENTITY –
AN ASPECT OF THE ESSAYISATION OF MILOŠ CRNJANSKI'S TRAVELOGUES

(Summary)

A specific property of generic liberty or openness is common to the essay and the travelogue alike. Perhaps to a greater extent than any of his contemporaries, Miloš Crnjanski succeeded in using the open lines of ramification of travelogue narrative in the direction of travelogue essayisation, i.e. taking advantage of the liberty and motivation of the genre, within the travel books or even shorter travel texts, Miloš Crnjanski formulated deeper essayistic considerations of the topics imposing themselves upon the curious erudite traveller on his journeys. The paper analyses the techniques of essayising the travelogues which characterise *Letters from Paris*, *Love in Tuscany*, *The Book of Germany*, but also entire series of travel accounts (from Corfu, the Adriatic, the former Yugoslavia...). As a travel writer, regardless of what destination he is headed to, Crnjanski is always turned towards his homeland or fatherland, whose national and cultural complex is, sometimes less, and sometimes more often, subject to essayistic consideration and re-examination. The incoherence of Miloš Crnjanski's political and social ideas, which has frequently been imputed to him, is only illusory, and the paper sheds light on the consistence of autoironic self-consciousness in the ample corpus of Miloš Crnjanski's travelogues.